

Narrative analysis of Mirza Saleh Shirazi's travelogue to London

Omid Ali Masoudi¹

1. Professor, Department of Communication Sciences, Faculty of Culture and Communication, Soore University, Tehran, Iran
masoudi@soore.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 9 May 2024

Received in revised form:
7 June 2024

Accepted: 19 June 2024

Published online: 2 July 2024

Keywords:

Journalism,
Mirza Saleh Shirazi,
Narrative analysis,
London,
Travelogue

ABSTRACT

Objective: The first Iranian journalist was Mirza Saleh Shirazi, who published Kagaz Akhbar newspaper after traveling to England and imitating the London newspapers. The only remaining document of this journalist is his travelogue. This research was done with the aim of analyzing the narrative of Mirza Saleh Shirazi's travelogue to London. For this purpose, the narrative analysis of the travel report was carried out in the "Franz Karl Stanzel" method. In this research, the theory of "other" has been used to understand the presence of Mirza Saleh Shirazi in Europe. In no other period in the history of human thought has another role in the field of knowledge been as important as today. This concept is very important today in the fields of politics (immigration), sociology (multicultural societies), linguistics and philosophy of language (Weingenstein and Heidegger), philosophy (Levinas), psychology (Lacan), and literary criticism (Derrida).

According to Derrida: "Any system or structure (language, identity, etc.) is meaningless without putting another within itself. "In short, the self is different from another point of view."

Methods: In this research, Franz Karl Stanzel's narrative analysis method has been used. The reason for using the method of narrative analysis is to find a key event in Mirza Saleh Shirazi's travelogue as a narration from a first-person perspective. According to Woods, "a key event is when it has the right ingredients at the right time and place."

Results:

Mirza Saleh's travelogue is written from the perspective of "the first wise person" or "I am the narrator". The angle of view in Stanzel's model is the first element in the narrative, an important element that forms the form and method of narration in the travelogue. The information of the travel story is provided to the reader of the travelogue through the mediator and the author's point of view.

In the first part of the journey, when Mirza Saleh arrives in Moscow, he refers to Napoleon's campaign against Moscow and his defeat. This story is in fact in the scenario of Mirza Saleh's journey and the effect it has on him in London, and the only narrator is his withdrawal from the first person to enter the world of "Danny Kol", which changes the image of the story and actually shows zero degrees of narration. Reflects from anythings.

Mirza Saleh's character is his monologue in his experience of printing-house (Basmeh Khaneh).

In all these narrations, Mirza Saleh, as a reflective character, mentions "presenting a pleasant landscape" from the rules and laws of England, the entertainment of London men and women, the urban planning situation in London, schools, and education, clothes, and make-up of the people that surprised him. In this narrative, he is immersed in self-destruction "without the identity of his realm of existence."

He writes about the fun of men and women: "A group of your daughters and sons sang well, lost their instruments and instruments, and were there until two o'clock before midnight, after which they rode in a cart and went home."

Mirza Saleh in "My Narrative in the World of Characters" and his position as the narrator of the first-person position in the lab, like fasting in Moscow.

Mirza Saleh, as a "reflective person" through the eyes of the camera, criticizes the brothel in London: "And it is another house just like here. He is said to have brought a group of fugitives

and kept them repenting in the same way. "From the day he founded the McDonnell Hospital, he repented to 4,000 prostitutes and returned to his house and tribe."

It is interesting that Sargoravazli's attempt to bring Mirza Saleh into the Freemasonry (Freemasonry), which was a secret organization of the British: "Ozli contacted every Iranian. In order to use him politically, he released him into the group of brothers and the building block. Engineer Mirza Saleh Shirazi also entered this organization according to his travelogue on the twentieth of Rajab (AH) equal to 1817 (AD). He says that because he had been asking to enter the Forgetful Assembly for some time, he gave me the opportunity to enter their circle, and they made an appointment. "I came back and it is not permissible to write too much about it." The inner view of Mirza Saleh's prayers and fasting and the outer view of his astonishment in London and finally his entry into Freemasonry

Conclusions: In this research, the theory of "other" has been used to understand the presence of Mirza Saleh Shirazi in Europe. In no other period in the history of human thought has another role in the fields of knowledge been as important as today. The analysis of the narration revealed that Mirza Saleh, after arriving in London, despite his adherence to religious beliefs and criticism of some phenomena such as prostitution, under the influence of law, order, material welfare, entertainment, urban planning, hospital, industry (blacksmithing, glassmaking, museum and especially Basme Khaneh) to accept London as another and distance himself from his own Iranian identity. In this narrative, the change of his clothes should be considered as the change of his thought. These changes can be clearly seen from the narrator's point of view in Stanzel's typological circle.

The research results showed that he used my narration as a witness. In the world of characters and narration, Mirza Saleh talks about his learning experience with a monologue that is the narrator of the change of his personal identity. He narrates the internal and external styles of journalism, which shows the influence of London journalism on him and the acceptance of this ruling model of imitative journalism and its spread in Iran. In the analysis of the narrative, it was found that Mirza Saleh, after entering London, despite his adherence to religious beliefs and criticism of some phenomena such as prostitution, was influenced by order, law, material well-being, entertainment, urban planning, hospital, industry (metallurgy, glass making, museum, Basme Khaneh) is set to accept London as the "other" and distance himself from his Iranian identity.

Cite this article, Masoudi, Omid Ali. (2024). Narrative analysis of Mirza Saleh Shirazi's travelogue to London *News Science*, 11 (3), 1-20. DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.457217.1180>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.457217.1180>

تحلیل روایت سفرنامه میرزا صالح شیرازی به لندن

امیدعلی مسعودی^۱

۱. استاد گروه علوم ارتباطات، دانشکده فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه سوره، تهران، ایران. رایانامه: masoudi@soore.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

نخستین روزنامه نگار ایرانی میرزا صالح شیرازی است که از تولد و مرگ او اطلاعی در دست نیست. که پس از سفر به انگلستان و به تقلید از روزنامه‌های لندن، روزنامه کاغذ اخبار را منتشر کرد. تنها سند برجای مانده از این روزنامه‌نگار سفرنامه اوست. این تحقیق با هدف تحلیل روایت سفرنامه میرزا صالح شیرازی به لندن، انجام شده است. به همین منظور از روش تحلیل روایت گزارش سفر «فرانز کارل استانزل»^۱ استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد: او از روایت من به عنوان شاهد استفاده کرده است و در جهان شخصیت‌ها و روایت، میرزا صالح از تجربه آموزشی‌اش با شیوه تک‌گویی که روایتگر تغییر هویت فردی او می‌باشد؛ سخن می‌گوید و به ترسیم منظره‌ای خوش از چشم‌اندازهای درونی و بیرونی روزنامه‌نگاری روایت می‌کند که نشانگر تاثیر روزنامه‌نگاری لندن بر او و پذیرش این الگوی حاکم بر روزنامه‌نگاری تقلیدی و رواج آن در ایران است. در تحلیل روایت مشخص شد که میرزا صالح پس از ورود به لندن علی‌رغم پایبندی‌اش به باورهای دینی و انتقاد از برخی پدیده‌ها مانند روسپیگری، تحت تاثیر نظم، قانون، رفاه مادی، خوشگذرانی، شهرسازی، بیمارستان، صنعت (آهنگری، شیشه‌سازی، موزه و بخصوص باس‌خانه و روزنامه) قرار می‌گیرد تا لندن را به عنوان «دیگری» بپذیرد و از هویت ایرانی خودش فاصله بگیرد. روزنامه‌نگاری تقلیدی حاصل همین روایت است.

تاریخ دریافت: 1403/2/20

تاریخ بازنگری: 1403/3/18

تاریخ پذیرش: 1403/3/30

تاریخ انتشار: 1403/4/12

کلیدواژه‌ها: روزنامه‌نگاری تقلیدی، میرزا صالح شیرازی، تحلیل روایت، لندن، سفرنامه.

کلیدواژه‌ها:

روزنامه‌نگاری تقلیدی،

میرزا صالح شیرازی،

تحلیل روایت،

لندن،

سفرنامه.

استناد: مسعودی، امیدعلی (1403). تحلیل روایت سفرنامه میرزا صالح شیرازی به لندن. *علوم خبری*، 13 (1)، 1-20

DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.457217.1180>

نویسندگان: مسعودی، امیدعلی

© ناشر: فصلنامه علوم خبری

مقدمه

نخستین روزنامه فارسی زبان در ایران با نام «کاغذ اخبار» در سال 1216 شمسی برابر با 25 محرم سال 1253 و 1837 میلادی در تهران منتشر شد. روزنامه‌ای که به تقلید از روزنامه‌نگاری رایج در لندن به چاپ رسید. بسیاری از منتقدان این نوع روزنامه‌نگاری را که حتی نامش نیز ترجمه‌ای از اصطلاح لاتین «نیوز پیپر»^۱ می‌دانند، به دلیل تقلید از غرب و تأثیرش بر روزنامه‌نگاری در ایران پس از انتشار این روزنامه، مورد انتقاد قرار داده‌اند، این روزنامه که پس از سه سال انتشار، در دوران آشفته سلطنت محمدشاه قاجار انتشارش متوقف شد. (مولانا، 1358: 54) از نظر کسانی چون «هورا تیوسایت» از اعضای گروه مذهبی پروتستان «اپیسکوپول» که در سفرنامه‌اش به ایران در سال 1840 نوشته است، از قدم‌های مهم در پیشرفت ایران، به شمار آمده است: «... تنها امری که حکایت از پیشرفت در ایران می‌کند، تاسیس روزنامه‌ای است که به سال 1837 در تهران تحت نظر شاه شروع به چاپ شده، این روزنامه به چاپ سنگی منتشر می‌شود و مقصود و منظور اصلی آن تبلیغ شاه و کارهای اوست؛ با این وصف تاسیس این روزنامه یکی از قدم‌های مهم در پیشرفت ایران است و نتایج مهمی در برخواهد داشت.» (مولانا، 1358: 54)

علاوه بر این محققانی چون حمید مولانا بر اهمیت کار میرزا صالح شیرازی^۲ تأکید کرده‌اند: «بی‌شک میرزا صالح شیرازی را باید یکی از روشنفکران نیمه اول قرن نوزدهم دانست. نفوذ او در ترویج رسوم اصلاحات جدید و اصلاحات اداری دوره سلطنت فتحعلیشاه و محمدشاه بسیار پرارزش بود و می‌توان گفت روزنامه او هسته خیلی از تحولات و تغییراتی را کاشت که سال‌های بعد در ایران به وجود آمد و در بسط و توسعه اندیشه‌های جدید در ایران جای پرارزشی برای خود باقی گذاشت.» (مولانا، 1358: 54).

پیشینه تحقیق

درباره این موضوع محققانی نتایج تحقیق خود را منتشر کرده‌اند که به برخی از آن‌ها می‌پردازیم، قباد منصوربخت و بهزاد جامه‌بزرگی (1390) در تحقیقی با عنوان: «وابستگی دربار قاجار و نهادهای سیاسی مدرن اروپایی، از آغاز تا پایان عصر محمدشاه» با بررسی پنج سفرنامه از میرزا حسن خان ایلچی (دوسفرنامه)، میرزا صالح شیرازی، عبدالفتاح گرمودی و رضا قلی میرزا نایب الایاله، به ناتوانی مسافران ایرانی در این سفرها اشاره می‌کنند: یافته‌های این تحقیق براساس روش تحلیل محتوا، نشان می‌دهد که وابستگی دربار قاجار فقط قادر بودند صرفاً به نیازهای نوظهور جامعه ایران در عرصه نظامی توجه کنند و به رغم مشاهده نهادهای سیاسی مدرن اروپایی و نقش آن‌ها در اداره قانونمند کشور و مسئله و نیاز آفرینی برای جوامع غیراروپایی، از سایر وجوه آن غافل ماندند و با توقف در مرتبه ادراک حسی (جز یک مورد) نهادها را به اقدامات شخصی سلاطین و آزمون و خطای تاریخی آنان تقلیل دادند و در درک نسبت جامعه ایران با نهادهای سیاسی مدرن اروپایی ناتوان ماندند. تحقیق بیانگر آن است که حضور ماموران دربار قاجار در اروپا (در دوره فتحعلیشاه و محمدشاه) باعث حیرت زدگی آنان از مشاهدات به ویژه در عرصه صنعت و سیاست شد. از این نظر روایت میرزا صالح از این حیرت زدگی بسیار دقیق‌تر از دوسفرنامه میرزا حسن خان ایلچی و سه نفر دیگر است. استوارت دنیسون (2016) در مقاله‌ای با عنوان: «سفرنامه میرزا صالح شیرازی لندن نمایی فارسی از دوره نیابت سلطنت لندن» می‌نویسد: برداشت میرزا صالح شیرازی از فناوری در لندن شگفت‌انگیز بود. زیرا او در مشاهدات عمیق اجتماعی‌اش آمیخته‌ای از ظرفیت‌های باورنکردنی شهر، فقر و محرومیت شدیدی را که وجود داشت، مشاهده می‌کرد. برای مثال، او از ساخت و ساز پل ساوتوارک که در آن زمان دارای طولانی‌ترین طاق در جهان بود یاد می‌کند اما با این حال او از دیدن تعداد زیاد زنان روسپی در خیابان‌های لندن و فقر و جنایت در آلونک‌نشین‌های شهر ناامید می‌شود. حوزه دیگری که او را تحت تأثیر قرار داد، خیریه لندن بود. او فکر می‌کرد که این نهادها یک فضیلت است که کلیسا و کلیساهای آن برای اهداف محلی پول جمع‌آوری می‌کنند، و حتی بهتر این که پول‌های اهدایی به خوبی مدیریت و برای راه‌اندازی مدارس برای یتیمان استفاده می‌شود. مودب و با روحیه بودند.

فرهاد زیودار (1396) در تحقیقی با عنوان «بازتاب غرب و مدرنیته در سفرنامه میرزا صالح شیرازی (تحلیل و نقد تاریخی جریان اصلاح فرهنگی در مواجهات ایران و غرب)»، می‌نویسد: موضوع سفرنامه نویسی به صورت عام و اثر مزبور به صورت خاص یک نقطه عطف در نحوه و مبادی نگرش روشنفکران نسل اول قلمداد می‌گردد، از این رو تمرکز و تحقیق در خصوص آرا و ایده‌های این سفرنامه نویس در برابر پیشرفت‌های شگرف غربیان و دستاوردهای علمی اروپا حائز اهمیت است. بنابراین علاوه بر ذکر مزیت‌هایی که این سفرنامه نسبت به سایر سفرنامه‌های هم‌دوره خود دارد؛ از نقاط تاریکی نیز رنج می‌برد، که به آنها اشاره شده است. نقاطی که در شرایط کنونی نیز مبتلابه آن هستیم. مانند تسلیم در برابر پیشرفت‌های مادی غرب.

² - میرزا صالح شیرازی، فرزند حاجی باقرخان کازرونی می‌باشد. از تاریخ تولد و مرگ او اطلاع چندانی در دست نیست، ولی می‌دانیم که وی پیش از آنکه در سال 1815 م. برای تحصیل به انگلیس رود، در دستگاه عباس میرزا در تبریز به کار دست‌نگاری مشغول بوده است.

کرامت اله راسخ (1398) در تحقیقی با عنوان: «میرزا صالح شیرازی و سنت‌گرایی بازتابی» به مطالعه تجربی سفرنامه میرزا صالح شیرازی پرداخته است.

منظور از سنت‌گرایی بازتابی واکنش سنت در ایران در مقابل خود سنت ناشی از برخورد با مدرنیسم غربی است. روش تحقیق کتابخانه‌ای و با استفاده از اسناد تاریخی انجام شده است. پنج نفر ایرانی در سال 1230 ق برای تحصیل به انگلستان فرستاده شدند. این‌ها دومین گروه از دانشجویان ایرانی بودند که برای تحصیل به انگلستان اعزام می‌شدند. میرزا صالح شیرازی یکی از اعضای این گروه بود که شرح این سفر و چگونگی زندگی خود در انگلستان را به صورت سفرنامه‌ای باقی گذاشته است. محصلان پیش از سه سال در انگلستان ماندند. میرزا صالح جریان این سفر را از جمادی‌الثانی 1230 (آوریل 1815) روز حرکت و تا صفر 1235 (نوامبر 1819) یعنی زمان حرکت از «ارز روم» به سمت تبریز شرح می‌دهد. سفرنامه میرزا صالح را در چند محور زیر از دیدگاه او بررسی می‌کنیم: 1) روسیه و روس‌ها؛ 2) وضعیت سیاسی و اجتماعی انگلستان؛ 3) مردم انگلیس؛ 4) ایرانی‌ها در سفرنامه او؛ 4) خودزندگی‌نامه. سفرنامه میرزا صالح در این مقاله با رهیافت جدید «سنت‌گرایی بازتابی» بررسی شد. بررسی سفرنامه میرزا صالح نشان داد: 1) ایرانیان در برخورد به مناسبات غربی از آغاز احساسی دوگانه داشتند: حیرت و تفرق؛ 2) آگاهی ملی و ایران‌دوستی به شکل جدید عمده‌تاً پیامد مواجهه با فرهنگ غربی بوده است؛ 3) ناکامی در تقلید از غرب سبب تقویت حرکت «بازگشت به خود»، انفعال، پرخاشگری و درنهایت تحول سنت به سنت بازتابی شد. امین پروین و حسین میرزایی (1398) در تحقیقی با موضوع: «نمایش دیگری جایگاه غرب در سفرنامه‌های دوره ظهور مشروطیت»، سه سفرنامه از جمله سفرنامه میرزا صالح شیرازی را تحلیل گفتمان کرده‌اند.

در تحقیق آن‌ها سؤال اصلی تحقیق بدین قرار است که «غرب چگونه در این سفرنامه‌ها به تصویر کشیده شده است؟» پیش فرض اصلی این دو محقق این است که غرب، پیش از هر چیز، یک برساخته فرهنگی - تاریخی است. نتایج تحقیق نشان داد که نمایش کلیشه‌ای غرب در واژگان پر کاربرد تحسین: سبحان الله، بسیار حیران... شد و توصیف جامعه با واژگانی چون: نظم، آزادی، تربیت، پاکیزگی، عظیم و عالی صورت می‌پذیرد.

هیرید هدایت (2017) در پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه ایالتی ویرجینیا با عنوان: توسعه ملت-دولت مدرن ایران: از خاستگاه قاجار تا نوسازی اولیه پهلوی، اشاره ای به نقش میرزا صالح در تاسیس اولین چاپخانه در ایران دارد و می‌نویسد: اصلاحات تحت رهبری دولت این امکان را با اعزام دانشجو به خارج فراهم کرد توسعه ناسیونالیسم ایرانی، همانطور که دانشجویان ایرانی مانند میرزا صالح شیرازی در انگلستان بودند و آنها در بازگشت به ایران، اولین چاپخانه را در سال 1815 میلادی تاسیس کردند. این امر باعث افزایش مجلات و نشر اندیشه‌های سیاسی معاصر اروپا در ایران شد. با اشاعه آداب و رسوم و هنرهای جامعه اروپایی در ایران در نهایت منجر به انقلاب مشروطه 1906 در ایران و افزایش تماس‌های ایرانیان با اروپایی‌ها شد.

با توجه به پیشینه‌ها، نوآوری این تحقیق برخلاف دیگر پیشینه‌ها که به تاثیر غرب بر نویسنده و شگفتی‌های او در این سفر پرداخته‌اند اثری از تحلیل روایت دیده نمی‌شود. در تحلیل روایت متن این سفرنامه شناخت شخصیت راوی و نوع روایتش از سفر و اقامت در لندن و شکل‌گیری اندیشه و رفتارش برای تقلید از روزنامه‌های لندن بجای پرداختن به نوع نگاه راوی به غرب به روایت‌شناسی او از روزنامه نگاری و عواملی که برای آن روایت می‌کند پرداخته ایم. می‌خواهیم ببینیم روایت میرزا صالح در شکل‌گیری روزنامه تقلیدی در ایران چگونه است؟ در این تحقیق تاثیر سه سال حضور در اروپا و ردپای تقلیدگرایی او را با تحلیل روایت سفرنامه‌ای که نوشته است، بررسی می‌نماییم. بر این اساس سؤال اصلی تحقیق چنین است: تحلیل روایت سفرنامه میرزا صالح شیرازی به لندن چگونه است؟

پرسش‌های فرعی:

- 1- آیا سفرنامه میرزا صالح دارای متنی روایی است؟
- 2- آیا سفرنامه میرزا صالح با روش استانزل قابلیت تحلیل روایت را دارد؟
- 3- ساختار روایی سفرنامه میرزا صالح شیرازی در الگوی دایره‌ای استانزل چگونه است؟

روش تحقیق

در این تحقیق از تحلیل روایت استانزل استفاده شده است که راوی در مرکز یک دایره و روایت او در دو دایره دیگر بیان می‌شود. نوشتار راوی برگفتارش ارجح است و در بیان او می‌توان دیگری (جامعه لندن) را مشاهده کرد. دلیل استفاده از روش تحلیل روایت یافتن رویداد کلیدی در سفرنامه میرزا صالح شیرازی به عنوان یک روایت از زاویه دید اول شخص است. از نظر وودز: «یک رویداد زمانی کلیدی تلقی می‌شود که دارای ترکیبات لازم در زمان و مکان مناسب باشد.» (وودز، 1993: 102) به نقل از (وبستر و مرتوا، 1398: 125)

همچنین زمانی می توان از یک رویداد حیاتی در روایت سخن گفت که بیانگر تغییر در ادراک و جهان بینی راوی باشد: «یک رویداد در صورتی حیاتی تلقی می شود که شامل برخی از ویژگی های زیر باشد. بر کارایی راوی داستان در یک نقش حرفه ای یا مربوط به کار اثرگذار بوده باشد. ممکن است یک جزء پس از سانحه باشد که توجه زیادی را از سوی عموم یا رسانه ها جذب کند یا به معرفی خطر به شکل بیان شخصی پردازد: بیماری، عمل دعوا یا نزاع یا دیگر پیامدهای شخصی قوی و مهم. اگرچه آنچه که یک رویداد را حیاتی می کند، تاثیر بر راوی داستان است.» (بوهل، 1995) به نقل از (وبستر و مرتوا، 1398:125)

روایت ها از واقعیت های زندگی روایت گر ها ساخته می شوند، در واقع روایت ها «برساخت گرا» هستند. برانون تامس می گوید: «روایت براساس واقعیت های زندگی ساخته می شود. اما خود زندگی هم از روایت پیروی می کند. به بیان دیگر، ادراک ما از جهانی که در آن زندگی می کنیم، نیز تصویری که از خودمان داریم، براساس این فرایند روایت سازانه شکل می گیرد.» (برانون، 1400:19)

براین نظر باید افزود که روایت خود در برابر دیگری قابل بیان برای روایتگر و قابل فهم برای مخاطب روایت است و همواره روایتگر مخاطبانی را برای خود متصور می شود.

روایتگر می تواند مولف تلویحی (ضمیر من را به کار نمی گیرد) یا مولف درون متن (راوی داستان برای همه) باشد و خوانندگان هم می توانند خواننده تلویحی (خواننده آگاه) و یا خواننده نمونه (مخاطب روایت) باشند. در هر حال «معنای ادبی» میان راوی و خواننده قرار می گیرد. (مارتین، 1382:116)

در تحلیل روایت استانزل، سه دایره متحدالمرکز وجود دارند در دایره اول شخص راوی وجود دارد، راوی گاهی فقط گوینده است و در آنچه که می بیند دخالتی نمی کند و گاهی منعکس کننده است و از زاویه دید خود مشاهدات را می نویسد. مثلا مخالفت با روسپی خانه، همچنین راوی می تواند صورت دانای کل روایت کند و از بیرون به درون رویدادها بنگرد و یا از زبان خودش (اول شخص) و با دیدگاهی محدود مشاهدات را بازگو کند. در دایره مرکزی، هویت راوی هم مهم است. آیا راوی با هویت خودش به عنوان یک مسلمان (هویت وجودی) نگاه می کند یا از زبان و نگاه لندنی ها بیانگر رویداد است؟

دایره دوم محدوده روایت روایتگر را از زاویه دیدهای گوناگون گسترش می دهد. بیان تک گویی درونی مانند مرور خاطرات او از ایران، یا بیان روایت به عنوان شاهد صادق و یا روایت تجربه ها و تجربه آموزی که می تواند به عنوان منظره ای خوش یا کنار کشیدن به عنوان روایتگر و نقل از دیگران، روایت را به دایره سوم می کشاند.

دایره سوم که بیرون از دایره دوم است نمونه هایی از روایت میرزا صالح را به عنوان گوینده روایت نشان می دهد. مثلا وقتی که به روایت کوتوسافی می پردازد از بیان اول شخص استفاده می کند و وقتی که به روایت جنگ مشهور فرانسه و روس می پردازد از روایتگری دانای کل و چشم انداز بیرونی بهره می برد تا بتواند عرصه وسیع نبرد را روایت کند.

در این دایره روایت نظم و قانون حاکم بر انگلیس (انگریز)، وضعیت شهر و شهرسازی، لباس و آرایش لندنی ها یا حتی شکایت میرزا صالح از قونول خان کسی که سرپرستی او و گروه دانشجویان ایرانی را در این سفر برعهده داشت. اما او را رها می کند و بی سرپناه می شود شخصیت بازتاب دهنده راوی را به نمایش می گذارد در روایت راوی از بریتیش میوزیوم (موزه بریتانیا) او از هردو شیوه تک گویی درونی و اول شخص و گاهی از بیان سوم شخص استفاده می کند. این گونه روایت از یک سو حیرت و شیفتگی میرزا صالح را تبیین می کند (کندن لباس ایرانی و تراشیدن ریش) که خود را در برابر «دیگری» می بیند و به نفع او کنار می کشد و از سوی دیگر شخصیت مذهبی او را نشان می دهد که به نقد روسپی خانه در لندن می پردازد و می خواهد از خود در برابر «دیگری» محافظت کند. حضور او در باسمه خانه (چاپخانه) و تسلیم قدرت مطبوعات شدن، به عنوان محور همه تحولات، به نوعی بیان دیگری از شیفتگی اوست.

در تحلیل روایت استانزل گونه شناسی دایره ای روایت به اجزاء روایت در شش سطح با ذکر نمونه پرداخته می شود:

1- واسطه گری، روایتگر به مثابه شخصیت راوی داستان برای همه،

2- درجه صفر واسطه گری، شامل:

1-2- سناریوی داستان بدون روایت: زمانی که راوی از خودش حرف می زند.

2-2- بکاربردن داستان و گزاره ها برای یادگیری ادبیات. مانند نقل اشعار و یا ضرب المثل های ایرانی

3-2- درجه صفر واسطه گری در یادداشت ها.

4-2- سیناپس های (خلاصه طرح های) فصل های داستان، روایت های کوتاه مانند وضعیت کافه های لندن

5-2- تغییر تصاویر داستان، از توصیف محیط کافه ها تا می خوارگی افراد.

3- نگرش جدید برای تعریف موقعیت های روایت، شامل:

1-3- عناصر روایت (موقعیت، شخص، چشم‌انداز، فضا). مانند عبور از خیابان، نوع روایت (اول شخص، دانای کل) نگاه از درون یا بیرون به محیط و توصیف فضای روایت. مانند وضعیت شهرسازی شهرلندن.

2-3- موقعیت اول- اول شخص، مرجع سوم شخص و شخص ارجاعی، به نوع روایت از زبان راوی مربوط است دانای کل مانند: او به باسمه‌خانه رفت. اول شخص مانند: با او به باسمه‌خانه رفتم.

چتمن¹ زاویه دید را به سه نوع تقسیم می‌کند (چاتمن، 1989) «زاویه دید بینشی» تصاویر یا رویدادهایی است که مخاطب از زاویه دید یک شخصیت مشاهده می‌کند. دوم «زاویه دید منافع» است که به اعمال و رفتار از زاویه قضاوت و داوری یک شخصیت اشاره دارد، یعنی بیان ادراک او که دارای ویژگی‌های ارزشی و عقیدتی است. نوع سوم «زاویه دید» بی طرف است که گویی در گوشه‌ای ایستاده و صرفاً صحنه را می‌بیند و روایت می‌کند. (حسن پور و مطلبی، 1389: 159)

در زاویه دید منافع، حضور راوی مطلق ارزیابی می‌شود، این قالب روایتی وسیله‌ای است تا از خلال آن، نویسنده‌ی مطلق‌گرا، ارزش‌ها و باورهای خود را به مخاطب تحمیل کند. مولف در حقیقت به گونه‌ای پدرسالارانه با مخاطب برخورد می‌کند تا مخاطب را پیش از گمراهی به سوی پیام‌های صحیح هدایت کند. (میرفخرایی، 1381: 110)

جمشید ایرانیان، «راوی اول شخص مفرد» را به شخصیت خودکامه‌ی آسیایی ربط می‌دهد و این شخصیت خودکامه را حاصل مناسبات تولید آسیایی می‌داند، در حقیقت در جامعه‌شناسی ادبیات، وجود راوی مطلق را معمولاً به دیدگاه مطلق‌گرایانه‌ی مولف نسبت می‌دهند. وقتی نویسنده تنها قصد ارائه یک دیدگاه را داشته باشد. باید تنها از یک راوی استفاده کند و همه شخصیت‌ها را زیر سلطه قضاوت ارزشی این راوی قرار دهد. (حسن پور و مطلبی، 1389: 160)

ایرانیان می‌نویسد: «نویسنده و شاعر که خود را نسبت به مردم در اوج می‌بینند، خود را بجای خردمند، یعنی پدر گذاشته و به جامعه خطاب می‌کند. از این رو اینان در اول شخص مفرد با فرزندان خود، یعنی ملت گفتگو می‌کنند.» (ایرانیان، 1358: 236).

3-3- موقعیت دوم- ابعاد چشم‌انداز، چشم‌انداز داخلی، چشم‌انداز خارجی. مانند چشم‌انداز داخلی: روایت جنگ فرانسه و انگلیس و فتح مسکو تا شکست سپاه فرانسه و عقب‌نشینی آن‌ها. چشم‌انداز داخلی مانند: نماز خواندن و روزه گرفتن راوی.

4-3- موقعیت سوم، فضا و اتمسفر بازتاب، روایتگر. دایره نوع‌شناسی، موقعیت روایت (شرح حال روایت و ریتم روایت)، نمودارسازی فرآیند: الگوی روایت. خلاصه نمودارسازی و پویایی. بهترین نمونه روایت راوی از تشکیلات فراموشخانه است که سرگوراولی به راوی معرفی می‌کند. این روایت بخوبی چگونگی پیوستن ایرانیان مهاجر و مسافر را به فراماسونری نشان می‌دهد.

5- چشم‌انداز مخالفت، چشم‌انداز داخلی و خارجی، رابطه چشم‌انداز مخالف با شخص مخالف، چشم‌انداز و فضای آن. مخالفت راوی با سنت گریزی لندنی‌ها و ادامه عبادت‌های دینی و اعمال مذهبی خود.

6- فضای مخالفت: گوینده-شخصیت بازتاب دهنده. مانند مخالفت‌های شخص راوی با برخی رویدادها و یا باورهای لندنی‌ها و بازتاب آن‌ها مانند آداب و رسوم آن‌ها در مراسمی مانند ازدواج و تفاوت‌های آن‌ها با مراسم ازدواج ایرانی‌ها. یا نوع روابط بین زن و مرد که با فضای این روابط در ایران مخالف است.

7- ترسیم دایره نوع‌شناسی، دیاگرام و عمل (استانزل، 1984: 13)، این عناصر روایی را می‌توان در سه دایره متحدالشکل نشان داد و میرزا صالح و نوع نگاهش را در مرکز و چشم‌بینای او را در دایره دوم و روایت‌هایش را در دایره سوم قرار داد.

جامعه‌آماری و شیوه نمونه‌گیری

در این تحقیق جامعه آماری روایت‌های سفرنامه در نسخه‌های معتبر از سفرنامه میرزا صالح شیرازی است. دو کتاب از سفرنامه میرزا صالح در تحلیل روایت استفاده شده است واحد تحلیل «یک روایت» است که معمولاً بین نیم صفحه تا سه صفحه از کتاب را دربر می‌گیرد. از میان همه روایت‌ها به صورت هدفمند متن 84 روایت مربوط به سه دایره تحلیلی استانزل تحلیل شده اند: 1- سفرنامه میرزا صالح شیرازی به اهتمام اسماعیل رائین، 1347، انتشارات روزن.

2- گزارش سفر میرزا صالح شیرازی، ویرایش، دیباچه و پانویس از همایون شهیدی، 1362، موسسه انتشاراتی راه نو.

در واقع پیدایش روزنامه نگاری در ایران را باید در وقوع رویدادهایی دانست که در دوران سلطنت فتحعلیشاه و ولیعهد عباس میرزای نایب السلطنه اتفاق افتاد. این رویدادها که ضرورت کسب دانش برای استفاده از فناوری‌های جدید را پیش روی عباس میرزا گذاشته بود او را به چاره‌اندیشی واداشت تا نخستین دانشجویان ایرانی را برای تحصیل علوم و فنون به انگلستان اعزام نماید. میرزا صالح شیرازی از جمله این

دانشجویان بود. اودر سال 1815 میلادی به لندن رفت و پس از سه سال اقامت در انگلستان و آشنایی با مظاهر تمدن جدید در اروپا و یادگیری کار چاپ و روزنامه نگاری به ایران برگشت. در این تحقیق تاثیر سه سال حضور در اروپا و ردپای تقلیدگرایی او را با تحلیل روایت سفرنامه ای که نوشته است، بررسی می نماییم.

تعیین روایی و پایایی تحقیق

در تحقیقات کیفی، به دلیل نداشتن قابلیت تعمیم داده ها به جوامع دیگر، اغلب از قابلیت اعتماد یافته ها برای تعیین روایی و پایایی استفاده می کنند. «در پژوهش های کمی پایایی به ثبات و پایداری ابزارهای اندازه گیری اطلاق می شود. در پژوهش روایت، پایایی معمولاً به قابلیت اطمینان به اطلاعات اطلاق می شود. پایایی نه از طریق ثبات اندازه گیری، بلکه بیشتر از طریق اعتبار رونوشت ها و یادداشت ها کسب می شود.» (پلینگهورن، 1988) به نقل از (ویستر و مرتوا، 1398: 153) برای تعیین قابلیت اعتماد این تحقیق از مقایسه روایت میرزا صالح شیرازی با دیگر سفرنامه ها استفاده شده است. به عنوان مثال در سفرنامه میرزا ابوالحسن خان ایلچی به روسیه در روزهای 21 و 22 ماه رمضان 1230 (1814 میلادی و 1113 شمسی) به حضور دانشجویان ایرانی و از جمله میرزا صالح شیرازی در پترزبورگ و دیدارشان با ایلچی اشاره شده است: «یوم دوشنبه بیست ودویم: به نحو یوم قبل گذشت وعصر خبر رسید که قونسول خان انگریز و چند نفر از چاکران نواب ولیعهد ایران، یوم بعد وارد پترزبورگ می شوند، که به جهت آموختن بعضی حرفه روانه لندن شده باشند. یوم سه شنبه بیست وسیم: صاحب ایلچی بعد از فراغ از درس و مشق انگریزی، قدری گردش در باغ نمودند، ظهر قونسول خان انگریز و میرزا صالح، و دو میرزاجعفر، و میرزا رضا، و محمدعلی نام چخماق ساز، که حسب الامر نواب ولیعهد مامور به رفتن لندن بودند وارد گردیدند.» (شیرازی ایلچی، 1363: 213). در سفرنامه میرزا صالح به این دیدار در روز چهارشنبه بیست و چهارم رمضان المبارک پرداخته شده است. به نظر می رسد اختلاف روزهای سه شنبه و چهارشنبه ناشی از ملاقات بعد از سحرگاه روز بعد باشد، اما روایت هر دو سفرنامه از یک رویداد حکایت می کنند. میرزا صالح می نویسد: «هنگام صبح به خدمت بندگان میرزا ابوالحسن خان ایلچی بزرگ دولت علیه ایران رفته معزی الیه فرمودند که وجوهی که بندگان نواب والا برسم انعام مصحوب قولونل خان مرحمت فرموده اند تا بحال نفرستاده است. در نزد او رفته وجه مزبور را گرفته بیاور.» (میرزا صالح، 1347: 154). میرزا صالح که با هادی خود قولونل میانه خوبی ندارد صبح همان روز نزد او رفته و انعام بندگان ایلچی را گرفته و به او تحویل می دهد. علاوه بر این روایت هر دو نسخه چاپ شده از سفرنامه میرزا صالح، یکسان می باشند و اعتماد محققان را تامین می کند.

مبانی نظری تحقیق

از آنجا که در تحلیل روایت، محقق از متن سفرنامه استفاده کرده است، اشاره به اهمیت آن و نظریه «دیگری» در نزد ژاک دریدا می پردازیم. از نظر پرویز خانلری استاد ادبیات فارسی شیوه نگارش ساده سفرنامه میرزا صالح ناشی از تهیه سفرنامه از روی یادداشت های کوتاه روزانه می باشد. (خانلری، 1384: 133). در اهمیت این سفرنامه و تمایز آن با دیگر سفرنامه ها، بزرگ علوی نیز بر این باور است که عصر نگارش این سفرنامه همزمان با تغییر بینش خواننده و نویسنده بوده است، بنابراین به گمان او ساده نویسی میرزا صالح پاسخی مناسب به شرایط نوظهور عصر خود بوده است. (علوی، 1964: 24) به نظر فراگتر سفرنامه میرزا صالح شیرازی از سفرنامه های قبلی به این دلیل متمایز است که او سبک نویی هماهنگ با محتوای سفرنامه برگزیده است. فراگتر او را از جمله نخستین خاطره نویسان نوین ایران می داند. (فراگتر، 1978: صص 13-19) ایرج افشار با این نظر که میرزا صالح پیشکسوت در به کاری سبک جدید در ادبیات فارسی است، موافق نیست و قائم مقام فراهانی را پیش کسوت میرزا صالح در به کارگیری سبک جدید نگارش می داند. (افشار، 1330)

«سفرنامه میرزا صالح شرح سفر را از جمادی الثانی 1230 (آوریل 1815) آغاز و تا صفر 1235 (نوامبر 1819) یعنی زمان حرکت از ارزروم به سمت تبریز، ادامه می دهد. او و دوستانش از طریق روسیه به انگلستان رفتند. در بازگشت با کشتی به استامبول و از آنجا روانه تبریز شدند. میرزا صالح فرصت را غنیمت شمرد و بخش هایی از سفرنامه خود را اختصاص به شرح اوضاع روسیه و عثمانی داد. اما مفصل ترین بخش درباره انگلستان است. درباره امور مختلف می نویسد: وضعیت سیاسی، اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، تفریحگاه ها، بیمارستان ها، سرگرمی های مردم، صنعت، تجارت و موارد دیگر و آن هم با دقت و نکته پردازی های کم نظیر.» (راسخ، 1391: 1)

از نظر ژا رزانت از پژوهشگران برجسته فرانسوی در عرصه نظریه روایت: «هرمتنی که نشانه‌هایی از روایت را به نمایش می‌گذارد، می‌تواند مورد تحلیل قرار گیرد.» (حسنی زاده، 1398: 75) همچنین علی‌رغم گستردگی روایت در انواع پیام‌ها امکان بررسی آنها به روش تحلیل روایت وجود دارد: «تحلیل روایت متن، نه تنها امکان بررسی زبانشناختی داستان و اجرای آن را فراهم می‌سازد، بلکه شرایطی به وجود می‌آورد که به مدد آن، سطوح تحلیل ساختاری مستتر در متون بررسی می‌شود و ابزار مناسبی برای پژوهشگران رسانه، ارتباطات، جامعه‌شناسی و مطالعات فرهنگی در شناخت متن به دست می‌دهد.» (بهمنی، 1391: 33)

در این تحقیق از نظریه «دیگری» برای درک حضور میرزا صالح شیرازی در اروپا، استفاده شده است. در هیچ دوره‌ای از تاریخ تفکر بشر نقش دیگری در حوزه‌های دانش به‌سان امروز اهمیت نداشته است. این مفهوم امروزه در حوزه سیاست (مهاجرت)، جامعه‌شناسی (جوامع چند فرهنگی)، زبان‌شناسی و فلسفه زبان (وینگشتاین و هایدگر)، فلسفه (لویاس)، روانشناسی (لاکان) و نقد ادبی (دریدا) از اهمیت بسیاری برخوردار است. (نجومیان، 1385)

ژاک دریدا نظریه پرداز فرانسوی در برابر فیلسوفان یونانی که گفتار را بر نوشتار ترجیح می‌دادند و به حضور گوینده در برابر مخاطب پای می‌فشارند از نوشتار و مرگ مولف دفاع می‌کند و آنان را به دلیل آنچه که متافیزیک حضور می‌خواند مورد انتقاد قرار می‌دهد. از نظر دریدا فلسفه غرب از دیرباز با نگاهی متافیزیکی قادر به خروج از نگاه خودمحور نبوده است. تعامل با دیگری (چه در زمینه جنسیت، ملیت یا نظام زبانی) نقشی در این فلسفه نداشته است و جهان از دید خود و با نادیده انگاشتن دیگری تفسیر شده است. دریدا بر این نکته تأکید دارد که هیچ نظامی (چه زبانی، چه هویت فردی به نام من و غیره) بدون قرار دادن دیگری و خود بی معنی است. همیشه دیگری درون خود حضور دارد و فردیت (یا هویت فردی) بدون جاگذاری دیگری مفهومی انتزاعی و ناممکن است. از نظر دریدا: «هر نظامی یا ساختاری (زبانی، هویتی و غیره) بدون قرار دادن دیگری درون خود بی معنی است. و خلاصه آنکه، خودی، از نگاه دیگری دیگر نیست.» (نجومیان، 1385: 225)

یافته‌های تحقیق

سفرنامه میرزا صالح، روایت حضور جمعی از شاگردان ایرانی است که برای تحصیل نظام و سایر فنون به اروپا گسیل شده‌اند. ابتدا دو جوان به نام‌های محمد کاظم پسر نقاش باشی عباس میرزا و میرزا حاجی بابا افشار به لندن رفتند. اولی پس از هجده ماه به مرض سل درگذشت و حاج بابا افشار پس از 8 سال طب آموخت و به ایران برگشت و سمت حکیم باشی دربار را یافت. «درسال 1315 میلادی مطابق 1230 هجری قمری عباس میرزا، پنج نفر دیگر از جوانان ایرانی را روانه انگلستان می‌کند که اسامی آنان به قرار زیر است:

1- میرزا رضا صوبه دار توپخانه برای تحصیل توپخانه.

21- میرزا جعفر مهندس برای مهندسی.

3- میرزا جعفر، برای تحصیل طب و شیمی.

4- میرزا صالح برای آموختن زبان لاتین و انگلیسی که مترجم دولت شود.

5- محمدعلی چخماق ساز برای یادگرفتن قفل و کلیدسازی، عباس میرزا نایب السلطنه مخارج تحصیل محصلین یادشده را از پیش به کلنل داری پرداخت.» (میرزا صالح شیرازی، 1362: 23).

سفرنامه میرزا صالح در واقع شرح سفر این پنج نفر به انگلستان برای تحصیل علم است. در این سفرنامه ما با روایت میرزا که همچون داستانی در طول زمان بیان می‌شود، می‌توانیم با ساختار و اجزاء این روایت آشنا شویم، اگر تحلیل روایت رمان‌ها و داستان‌ها ارزش ادبی و جامعه‌شناسی داشته باشد، همچنانکه به نقل نظر استادان ادبیات پرداختیم، بسیاری از ادیبان برارزشمند بودن این سفرنامه تأکید داشته‌اند:

در پاسخ به سؤال اول و دوم فرعی تحقیق از آنجا که سفرنامه میرزا صالح روایت سفرنامه او است می‌توان آن را متنی روایی دانست که با روش تحلیل روایت استانزل قابل تحلیل است.

1- واسطه‌گری، روایتگر راوی داستان

سفرنامه میرزا صالح از زاویه دید «اول شخص دانا» یا «من راوی» نوشته شده است. زاویه دید در الگوی استانزل اولین عنصر در روایت است عنصری مهم که فرم و شیوه روایت را در سفرنامه شکل می‌دهد. اطلاعات داستان سفر به میانجی و واسطه دیدگاه نویسنده در اختیار خواننده سفرنامه قرار می‌گیرد. در ابتدای سفر تأکید بر «من راوی» کاملاً مشهود است: «تاریخ ورود من به مسکو یکساعت از ظهر گذشته غره شهر رمضان بود مطابق ششم اگست [اگوست] عیسوی [مسیحی] و در این روز به علت اینکه ده روز در اینجا توقف می‌کنیم همه قصد اقامت کرده و صایم [روزه دار] گردیده ایم.» (میرزا صالح، 1362: 84)

زاویه دید میرزا صالح اول شخص مفرد است. زاویه دیدی که می‌توانیم آن را مطلق گرا و ارزشی بخوانیم.

2- سناریوی داستان بدون روایت

در بخش اول سفر و هنگامی که میرزا صالح وارد مسکو می‌شود به شرح لشکرکشی ناپلئون به مسکو و شکست او اشاره می‌کند این داستان در واقع در سناریوی سفر میرزا صالح و تأثیری که در لندن بر او عارض می‌شود، تنها روایتگر کنار کشیدن او از اول شخص مفر و ورود به دنیای «دانای کل» است که تصاویر داستان را تغییر می‌دهد و در واقع درجه صفر روایتگری را به نمایش می‌گذارد: «تاریخ حرکت بناپارت از پاریس و عزیمت مملکت روسیه به تاریخ نهم می‌عیسوی سنه 1812 با کل سپاه خود که چهارصد و نود و سه هزار نفر باشد از پاریس خروج و به عزم تسخیر روسیه وارد به» آن ولایت می‌شود، اولاً قریب به شهر ویلنه که یکی از شهرهای روسیه است می‌رسد». (میرزا صالح، 1362:93)

راوی در حالی که در روسیه به سر می‌برد و می‌تواند بگوید: «این ولایت»، خود را از نقش واسطه‌گری حذف می‌کند و می‌گوید: «آن ولایت». میرزا صالح در تغییر تصاویر داستان هم نقش روایتگری بی‌واسطه را بازی می‌کند. هنگامی که داستان حمله بناپارت را به مسکو روایت می‌کند خودش به عنوان اول شخص مفرد کنار می‌کشد و کوتوساف فرمانده سپاه روس را به عنوان روایتگر داستان به میدان می‌آورد آنجا که خطاب به سپاه می‌گوید: «به افسران و سالدات‌های روس مرا گفتگویی است. این است که دشمنی به ولایت شما آمده بالفعل در پی تخریب ولایت شما و اموال شما بوده و هست و به هریک از ولایات شما که وارد شده است چنانچه شنیده اید خانه‌های خدای شما را خراب کرده و صورت‌های خدای شما را شکسته و زنان شما را مطرب وار به دست سربازان خود می‌دهد و اراده او اینکه همه زنان شما را به اسیری دهد، اگر ذره‌ای حمیت و دینداری و حب وطن و حب عصمت و حب پادشاه و ولایت خود را در دل دارید امروز روز مردانگی و شجاعت است.» (میرزا صالح، 1362:94-95).

این تغییر نقش راوی برای بکار بردن داستان و نقل تاریخ تسخیر مسکو توسط بناپارت و محاصره و شکست سپاه فرانسویان در سرانجام کار، می‌تواند به یادگیری ادبیات بیانجامد. در واقع روایت جنگ فرانسه و روسیه در حدود 15 صفحه از سفرنامه به عنوان متن در درون سفرنامه، بینامتنی را برای نمایش سیناپس‌های فصل‌های داستان بوجود آورد. پس داستان بناپارت را روایت نمی‌کند و ما شاهد سناریوی داستان بدون روایت، از روایتگر سفرنامه هستیم. این روایتگری نشان‌دهنده استقلال رای میرزا صالح و عدم شیفتگی و حیرت‌اش از تفاوت‌های شهرهای روسیه نسبت به عقب ماندگی شهرهای ایران است. اما می‌تواند زمینه‌ای برای تحولات فکری او در ادامه سفر باشد.

3- نگرش جدید برای تعریف موقعیت‌های روایت

میرزا صالح در ادامه سفر، با رسیدن به مقصد، تجربیات جدیدی را اخذ می‌کند. او پس از مدت کوتاهی که در لندن رحل اقامت می‌افکند به شهری در نزدیکی لندن می‌رود و برخلاف دستور عباس میرزا در شهر کرایدن که 11 ماه در آن سکنی گزیده است در همان ابتدای اقامت، لباس ایرانی اش را تغییر می‌دهد و ریشش را می‌تراشد او در شرح این رویداد موقعیت کرنل داری و سعی بلیغ اش در این تغییر را پیش می‌کشد: «کرنل داری را گفتگو این که بنده لباس انگریز پوشیده باشم بنده قبول نمی‌کردم بعلت این که در هر جا تحصیل با لباس ایرانی می‌توانستم کرد... و نیز نواب والا روحی فداه (عباس میرزا) بلفظ مبارک فرموده بودند که تغییر لباس مکن. چون قونول خان سعی بلیغی در تغییر لباس بنده داشت در کرایدن محاسبات مردم را طی کرده و ریش را تراشیده لباس انگریزی در بر کرده و ملاحظه عادت و قاعده را نکرده اگر ریش است قطع نظر از قاعده و عادت مشت پشم است، چهار ماه تراشی باز بلند خواهد شد... و همچنین مقید بلباس ایران بودن را نیز از عقل دور دانستم». (میرزا صالح، 1347:181) شخصیت بازتاب دهنده میرزا صالح و تک‌گویی او (مونولوگ) در تجربه آموزی اش برای آموزش چاپ‌خانه (باسمه‌خانه) منعکس شده است: «با خود اندیشه نمودم که بجز تحصیل اگر توانم چیزی از این ولا (این ولایت) به ایران برم که به کار دولت علیه آید، شاید خوب باشد. و مدت‌ها بود که خیال بردن چاپ و صنعت باسمه در سر من افتاده بود». (میرزا صالح، 1347:181) او تجربه باسمه‌خانه را بدین گونه روایت می‌کند: «با خود اندیشه نمودم که بجز تحصیل اگر توانم چیزی از این ولا به ایران برم که بکار دولت علیه آید، شاید خوب باشد. و مدت‌ها بود که خیال بردن چاپ و صنعت باسمه در سر من افتاده بود. چند روز بعد از آن به لندن رفته قولونل خان را دیده کیفیت به او حالی کردم، این مطلب را پسندیده و بعد از آن مستر دانس نامی که اوستاد چاپ ساز است، [به من معرفی کرد] یعنی مختص به آنست که انجیل را در زبان فارسی و هندی و سریانی و عربی و سایر زبان‌های غریبه چاپ می‌زنند.» (سفرنامه میرزا صالح، 1347:375)

بعد روایت زندگی روزانه اش را بازگو می‌کند: «در پنج‌ساعت قبل از ظهر از خواب برخاسته الی دو ساعت قبل از ظهر نزد مستر بالفور زبان فرانسه خوانده و بعد از نهار [ناهار] مجدداً درس خود را خوانده و بعد از آن الی دو ساعت بعد از ظهر کتاب دیگر فرانسیس خوانده و بعد لباس

انگریزی در بر کرده به منزل استاد چاپ زن رفته الی چهار ساعت و نیم از ظهر گذشته در کارخانه چاپ سازی مانده و بعد از آن به یکی از مهمانخانه ها شام خورده به منزل برگشته. «(میرزا صالح، 1347:181).

او با دیدن تجارت وصنعت در لندن دچار حیرت می شود: «به همراه مستررو، به دیدن تجارت خانه رفته، جایی است که تجار در آنجا جمع شده چند اوطاق بزرگ بود که تجاران بسیاری در آنجا جمع شده معاملات خود را رتق و فتق می کنند و بعد به دیدن شیشه گرخانه رفته در نهایت بزرگی دستگاهی بود. چرخ ساختن بودند که یکصد و پنجاه نفر تنها به شغل بریدن شیشه مشغول هستند[...]. بعد از آن به کارخانه صابون سازی رفته، دستگاهی در نهایت بزرگی بود و از آنجا به دیدن دارالشفای رفته، دارالشفای مزبور در هر سال دویست هزار تومان خرج دارد. و کلا از مردم خیر وجه مزبور وصول می شود الحق بنای خوبی بود.» (میرزا صالح، 1347:364).

او همچنین هنگامی که به اتفاق داکتر [داکتر] کارپنز به دیدن چینی گر خانه می رود می نویسد: «به همراه مشارالیه به دیدن چینی گر خانه رفته و آهنگر خانه رفته. بالفعل کشتی بزرگی از آهن می سازند که زنجیر به جای بند آن بسته و چون از ینگنی دنیا [امریکا] کشتی به آنجا آمده است که بدون چادر، مطلقاً از بخار می رود، خواه باد خوب باشد و خواه بد. و بالفعل نیز در آن جا کشتی می سازند که همه آن از آهن است. لنگر آن بزرگترین لنگرهایی است که در کل دنیا ساخته شده.» (میرزا صالح، 1347:365).

در این روایت ها که حیرت و شیفتگی میرزا صالح در آن بخوبی مشهود است. او به عنوان روایتگر داستان در درون داستان و «من به عنوان شاهد» این شیفتگی را بیان می کند. میرزا صالح، در تمام این روایت ها به عنوان شخصیت بازتاب دهنده، «ارائه منظر خوش» از نظم و قانون حاکم بر انگریز، خوشگذرانی مردان و زنان لندن، وضعیت شهرسازی در لندن، مدارس و آموزش، لباس و آرایش مردم را که باعث شگفتی و حیرتش شده برمی شمارد. در این روایتگری او «بدون هویت قلمرو وجودی اش» غرق در خودباختگی است. در حیرت از نظم و قانون به پارلمان اشاره می کند و حاکمیت قانون مصوب پارلمان: «قواعد دولت داری و قوانین مملکت انگلند مخصوص است بخود انگلند. به این معنی که هیچکدام از ممالک دنیا نه باین نحو منتظم است و نه باین قسم مرتب. سالها جان ها کنده و خونها خورده و خونها ریخته اند تا این که به این پایه رسیده است. بالجمله کلیه دولت انگلند منقسم بسه قسم است. اولاً پادشاه و ثانیاً لاردر و یا خوانین ثالثاً کامن یا وکیل عامه مردم» (میرزا صالح، 1347:386).

با بیان موقعیت تصویری از روایت یک مرد می پردازد که دکانش داخل طرح افتاده ولی به حکم قانون چون رضایت ندارد حتی پادشاه هم نمی تواند دکانش را تخریب کند: «کوچه (ای) در اکسفرده استریت (خیابان اکسفرده) بنیاد کرده به نام نامی خود. یک نفر استاد صنعت کار، مرد فقیری دکانی دارد در میانه کوچه واقع است مدت ششماه است که هرچه سعی می کند که دکان او را داخل کوچه اندازد قبول نمی کند... طرفه این که پرنش (پرنس) خود نمی تواند ذره ای به او ضرر مالی یا جانی رساند. ولایتی به این امنیت و آزادی که او را ولایت آزادی می نامند و در عین آزادی نوعی انتظام پذیرفته که از پادشاه الی گدای کوچه کلاً موافق نظام ولایت مقید هستند.» (میرزا صالح، 1347:207)

از خوشگذرانی مردان و زنان می نویسد: «جمعی از دخترتن و پسران خوش آواز بوده، ساز و ونوازی باخته، الی دوساعت قبل از نصف شب در آن جا بوده بعد از آن سوار گاری شده به منزل خود رفته.» (میرزا صالح، 1347:365).

از مدارس لندن یاد می کند: «چهار مکتب خانه عظیمی است که اطفال نجبا را تربیت می کنند. یکی از آن را مسمی به ویست منستر و دیگری را چارتر و دیگر مرچندتبلرز و دیگری سنت پال که در هر یک جمعی کثیر از اطفال نجبا را تربیت می کنند.» (میرزا صالح، 1347:297).

اما در به عنوان ویراستار و در مرز روایتگر سوم شخص - اول شخص به اصلاح و تکمیل اطلاعات درباره مکتبخانه ها می پردازد: «در لندن چهار هزار و پنجاه مکتبخانه و اماکن برای تربیت اطفال اغنیا و فقرا و ضعفا و اشخاص ناقص الاعضا ساخته که آن ها را تربیت نموده که مردم از دست به در نروند[...]. دویست و سی و هفت مکتبخانه ای فوق کلا با خراجات مردمان صاحب خیر برپا است.» (میرزا صالح، 1347:299)

درباره فضای عمومی لندن با علاقه می نویسد: «و اما قهوه خانه و یا آشپزخانه لندن؛ در هیچ از ممالک دنیا قهوه خانه و آشپزخانه مثل لندن ندارد.» (میرزا صالح، 1362:307) آیا میرزا صالح همه دنیا را سفر کرده و دیده یا فقط در مقایسه با ایران و روسیه این اغراق را بیان می کند؟

4- موقعیت روایت

میرزا صالح در «روایت من در جهان شخصیت ها» و بیان موقعیت خودش به عنوان راوی موقعیت اول شخص خودش را در لابلای روایت بیان می کند، مانند روزه گرفتن در مسکو: «تاریخ ورود من به مسکو یک ساعت از ظهر گذشته غره شهر رمضان بود مطابق ششم اگست عیسوی و در این روز به علت اینکه ده روز در این جا توقف می کنیم، همه قصد اقامت کرده وصایم گردیده ایم.» (میرزا صالح، 1362:84).

هنگامی که قولونل با گرفتن معلم در لندن برای محصلین ایرانی قصد دارد مبلغی از حق التدریس را به جیب خود بزند، میرزا صالح با استفاده از «تک گویی درونی» و بیان هویت قلمروی وجودی اش از رنجش درون خود می گوید: «با خود این گونه خیالات مالیخولیا کردم؛ اولاً

قولونل هر کدام ما را بر سر کاری معین و به مدرسه فرستاده و در معنی مواجهی به جهت خود او قرارداد کنند و در صورتی که بنده معلمی پیدا کرده و دیگری نیز معلمی برای خود پیدا کرده اند وجود او چندان مصرفی نخواهد داشت.» (میرزا صالح، 1362:175)

میرزا صالح در بیان «موقعیت تصویری» به معرفی یکی دیگر از مظاهر تمدن درلندن می پردازد: «در لندن، خانه ایست که آن را بریتیش میوزیم [موزه بریتانیا] می نامند. خانه بزرگی شاهانه ایست اولاً متعلق به دوک مانتیکو بوده. در سال 1753 [میلادی] خانه مزبور را میوزیم نموده اند.» (میرزا صالح، 1362:304)

5- چشم انداز مخالف و الگوی دایره‌ای استانزل

میرزا صالح به عنوان «شخص منعکس کننده» با چشم دوربین، به نقد روسپی‌خانه درلندن می پردازد: «و خانه دیگری است به عینه مثل اینجا. اورا نپلستان هاسپیتل می گویند او نیز به همین طریق جمعی از فیوج [طایفه کولی‌ها] را آورده، توبه داده نگاه می دارند. از یومی [روزی] که هاسپیتل مکدائل را بنیاد کرده الی چهارهزار زن فاحشه تایب [توبه کرده] و به خانه وقبیله خود مراجعت کرده.» (میرزا صالح، 1362:303)

تلاش سرگوراوولی برای ورود میرزا صالح به فراموشخانه (فراماسونری) که تشکیلات محرمانه انگلیسی‌ها بود، جالب است: «اوولی با هر ایرانی تماس پیدا می کرد. برای آنکه از وی استفاده سیاسی ببرد او را داخل گروه برادران و حلقه بنایان آزاد می نمود. مهندس میرزا صالح شیرازی نیز به موجب سفرنامه اش بیستم رجب (ه-ق) برابر با 1817 (م) وارد این سازمان شد. خود می گوید چون مدت ها بود که خواهش دخول به مجمع فراموشان را داشته فرصتی دست داد که داخل به محفل آن ها شده باشم و قرارداد روزی نمودند که در آن جا روم در روز پنجشنبه بیستم رجب به همراه مستر پارسی و کلنل دارسی داخل به فراموشخانه گردیده شام خورده در ساعت یازده مراجعت کردم زیاده در این باب نگارش آن جایز نیست.» (میرزا صالح، 1362:23)

چشم انداز داخلی نماز و روزه میرزا صالح و چشم انداز خارجی حیرت و شگفتی او درلندن و نهایتاً ورودش به فراماسونری است. اکنون در پاسخ به سؤال فرعی سوم تحقیق، می توان با الهام از الگوی استانزل به ترسیم دایره نوع شناسی، دیاگرام و عمل میرزا صالح در روایتش از سفر به انگریز پرداخت. در نمودار (1) این گونه شناسی نشان داده شده است. در دایره اول راوی حضور دارد و ما با زاویه دیدهای گوناگون او به روایت می نگریم. دایره دوم این نوع نگاه را بسط می دهد و در دایره سوم دو دسته روایت را می بینیم: اول شیفتگی و حیرت راوی از محیط، فضا و آدم‌ها و روایت دوم تلاش برای حفظ هویت ملی و دینی، اما با کندن لباس و تراشیدن ریش حیرت بر حفظ هویت چیره می شود. او برای رسیدن به چنین جامعه‌ای روزنامه را پل رسیدن می داند غافل از آنکه روزنامه خوانی لندنی‌ها زمینه‌ها و عوامل فراوانی دارد که در محیط دوره قاجار در ایران فراهم نیست.

نمودار 1- دایره گونه شناسی روایت میرزا صالح شیرازی از سفر لندن

افزایش مجلات و نشر اندیشه های سیاسی معاصر اروپا در ایران و افزایش تعداد باسوادان جامعه شد. با اشاعه آداب و رسوم و هنجارهای جامعه اروپایی در ایران در نهایت منجر به انقلاب مشروطه 1906 در ایران و فزونی تماس های ایرانیان با اروپایی ها شد.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسنده، این مقاله تعارض منافع ندارد.

پی نوشت ها:

¹- Franz Karl Stanzel

²- News Paper

³- Trustworthiness

⁴- Gerand Genetle

⁵- Chatman

منابع

- افشار، ایرج. (1330)، نثر فارسی معاصر: منتخباتی از بهترین آثار مورخین و محققین نامی ایران از صدر مشروطیت تا معاصر، تهران: دانشگاه تهران
- ایرانیان، جمشید. (1358)، واقعیت اجتماعی و جهان داستان، تهران: امیرکبیر
- برانون، تامس. (1400)، روایت مفاهیم بنیادی و روش تحلیل، مترجم حسین پاینده، تهران: انتشارات مروارید.
- بهمنی، مهرزاد. (1391)، تحلیل روایت و کاربرد آن در رسانه قسمت دوم، ماهنامه پیام پژوهش، سال یازدهم، شماره 126، صص 36-33.
- پروین، امین و حسین میرزایی. (1389)، «نمایش دیگری جایگاه غرب در سفرنامه های دوره ظهور مشروطیت»، تحقیقات فرهنگی ایران، شماره 9، بهار، صص 106-77
- حسن پور، آرش و عفت مطلبی. (1389)، «تحلیل روایت «روی ماه خداوند را ببوس» با تاکید برمساله ی معنا»، فصلنامه انجمن مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال ششم، شماره 21، صص 165-145
- حسنی راد، مرجان. (1389)، تحلیل روایت در رمان خانم داووی و مقایسه آن با فیلم سینمایی ساعت ها، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد ادبیات انگلیسی، دانشگاه شهیدبهشتی.
- خانلری، پرویز. (1384)، «درباره شعر معاصر فارسی» در نخستین کنگره نویسندگان ایران 1325، تهران: اسطوره.
- راسخ، کرامت اله. (1391)، «اندیشه اصلاحات در ایران قرن نوزدهم و انعکاس آن در سفرنامه ی میرزا صالح شیرازی (1)»، در: <http://keramatollahrasekh.blogfa.com/post/881>
- راسخ، کرامت اله. (1398)، میرزا صالح شیرازی و سنت گرایی بازتابی، مجله مطالعات ایرانی، بهار و تابستان، دوره 18، شماره 35، صص 67-93.
- زیودار، فرهاد. (1396)، «بازتاب غرب و مدرنیته در سفرنامه میرزا صالح شیرازی (تحلیل و نقد تاریخی جریان اصلاح فرهنگی در مواجهات ایران و غرب)»، فصلنامه پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال هفتم، شماره سوم، پاییز، صص 72-57
- شیرازی ایلچی، میرزا ابوالحسن خان. (1363) سفرنامه میرزا ابوالحسن شیرازی (ایلچی) به روسیه، به کوشش محمد گلبن، تهران: دنیای کتاب.
- مارتین، والاس. (1382)، نظریه های روایت، مترجم محمد شهباز، تهران: انتشارات هرمس.
- منصوربخت، قباد و بهزاد جامه بزرگی (1390)، وابستگان دربار قاجار و نهادهای سیاسی مدرن اروپایی - از آغاز تا پایان عصرمحمدشاه»، نشریه جستارهای تاریخی، سال دوم شماره 2، صص 148-117
- میرزا صالح شیرازی، مهندس. (1362)، گزارش سفرمیرزا صالح شیرازی، ویرایش همایون شهیدی، تهران: موسسه انتشاراتی راه نو.
- میرزا صالح شیرازی، مهندس. (1347)، سفرنامه میرزا صالح شیرازی، به اهتمام اسماعیل رایین، تهران: روزن.
- میرفخرایی، تژا. (1381)، «روایت رسانه ای»، فصلنامه رسانه، سال سیزدهم، شماره 4، صص 169-149.
- مولانا، حمید. (1358)، سیرارتباطات اجتماعی در ایران، تهران: انتشارات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی.
- نجومیان، امیرعلی. (1385)، «مفهوم دیگری در اندیشه ژاک دریدا»، همایش ادبیات تطبیقی خودی از نگاه دیگری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران دانشگاه شهیدبهشتی، در:
- file:///C:/Users/win_7/Downloads/16213850415.pdf
- وبستر، لئونارد و پاتریس مرتوا. (1398)، روش تحقیق روایت پژوهی آشنایی با به کارگیری تحقیق روایتی رویدادهای کلیدی در پژوهش روایت، مترجم حسن بودلایی و نرگس قلی زاده، تهران: اندیشه احسان.

References

- Afshar, Iraj (1952), Contemporary Persian Prose: Selections of the Best Works of Famous Iranian Historians and Scholars from the Beginning of Constitutionalism to Contemporary, Tehran: University of Tehran (in Persian)
- Alavi, Bozorg, (1964) Geschichte und Entwicklung der modernen persischen Literatur. Berlin. S. 24
- Bahmani, Mehrzad (2012), analysis of narrative and its application in the media, part two, Payam Al-Rashosh monthly, 11th year, number 126, pp. 36-33. (in Persian)
- Branven, Tams (2022), the narrative of fundamental concepts and methods of analysis, translated by Hossein Payandeh, Tehran: Morvarid Publishing House. (in Persian)
- o Chatman, S. (1989). Story and Discourse, Ithaca and London: Cornell University Press (First Printed 1978).
- Denison, Stuart (2016) The Travelogues of Mirza Saleh Shirazi London A Persian View of Regency London, London Historical in:
 - file:///C:/Users/win_7/Downloads/mirza%20saleh%20shirazi%20in%20regency%20london.pdf
- Fragner, Bert, (1978) Persische Memoirenliteratur als Quelle zur neueren Geschichte, Habil. Schr. Freiburg (Breisgau), SS. 13-19
- Hasanpour, Arash and Efat Matlabi (2009), "Analysis of the narrative "Kiss God on the Moon" with an emphasis on the issue of meaning", Quarterly Journal of the Society for Cultural Studies and Communication, 6th year, No. 21, pp. 145-165 (in Persian)
- Hedayat و Hedayat Hirbohd (1917) The Development of the Modern Iranian Nation-State: From Qajar Origins to Early Pahlavi Modernization, the degree of Master of Arts In Political Science, Thesis submitted to the faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Hosni Rad, Marjan (2011), analysis of the narrative in the novel Mrs. Davody and its comparison with the movie Saatha, master's thesis in English literature, Shahid Beheshti University. (in Persian)
- <http://keramatollahrasekh.blogfa.com/post/881> (in Persian)
- Iranian, Jamshid (1980), Social reality and the world of fiction, Tehran: Amir Kabir (in Persian)
- Khanleri, Parviz (2006), "On Contemporary Persian Poetry" in the First Congress of Iranian Writers 1947, Tehran: Ostoureh. (in Persian)
- Parvin, Amin and Hossein Mirzaei (2009), "Another representation of the position of the West in travelogues during the rise of constitutionalism", Iranian Cultural Research, No. 9, Spring, pp. 77-106 (in Persian)
- Rasekh, Karamat Olah (2012), "The idea of reforms in Iran in the 19th century and its reflection in the travelogue of Mirza Saleh Shirazi (1), in:
 - RasEkh, Karamat Olah (2018), Mirza Saleh Shirazi and reflexive traditionalism, Journal of Iranian Studies, Spring and Summer, Volume 18, Number 35, pp. 67-93. (in Persian)
- Stanzel, F.K (1984) A Theory of Narrative, Cambridge University Press: NY: USA